

Stadier i den teknologiske tænkningens utopier

En hovedvej i den mandlige lidenskabs historie i det 20. århundrede*

AF NIELS OLE FINNEMANN

I dette århundrede er der ikke meget, der har fascineret mænd så stærkt som den moderne teknologi.

Artiklen skildrer tre stadier i denne udvikling. Fra den klassiske fascination, hvor teknologi forstås som udtryk for mandlig potens- og kraftudfoldelse. Over den moderne fascination af det rationelle, saglige og kønsneutrale subjekt udtrykt i vækst, teknik og velfærd. Til den postmoderne fascination med tyngdepunkt i det selvkopierende subjekt, der søger at kopiere egne fortræffelige egenskaber.

I 1954 udkom en bog, der hed "Tidehverv og samfundsorden". Året var en antologi med bidrag fra en række socialdemokratiske intellektuelle, der fremlagde deres visioner om et kommende vækst- og velfærdssamfund og dermed en væsentlig del af de ideer, der kom til at præge den politiske og økonomiske tænkning i de følgende 15-20 år. Kernen i disse visioner var tanken om at indrette hele samfundet omkring det økonomiske vækstthensyn. En tanke, der her i 1980'erne oplever en slags "Indian summer", selv om det unægtelig ikke længere er 1950'ernes Danmark, vi lever i.

"Tidehverv og samfundsorden" er vist temmelig ukendt i dag og fik da heller ikke dengang den store opmærksomhed og direkte betydning. Den var tør og saglig og henvendte sig mest til politikere og administratorer i det offentlige forvaltningsapparat og i fagbevægelsen. Men de ideer, der blev lagt frem, og især den måde, man anskuede

samfundets problemer på, fik en langt større rækkevidde end bogen selv. Bogen var ikke blot udtryk for en dybtgående forandring i den politiske og økonomiske tænkning og i den samfundsmæssige og kulturelle selvforståelse, men også for ideer, der skulle føre til dybtgående strukturforandringer og ændre hele befolkningens livsvilkår og livsformer.

Disse virkninger kan naturligvis ikke forklares som simple følger af bestemte teorier, indeholdt i en eller anden bog. Man kan snarere sige, at "Tidehverv og samfundsorden" blev et af de mest typiske udtryk for det holdningsskifte, der fandt sted i årene efter anden verdenskrig. Denne baggrund antydes da også – omend noget summarisk – i bogens forord, der blev skrevet af redaktøren, senere statsminister Jens Otto Krag. Han sammenfattede her på sin egen ordknappe facon anden verdenskrigs betydning og virkning i forhold til tidligere tiders teknologiske, økonomiske, politiske og sociale fremskridtstænkning:

"Begivenheder har udfoldet sig, som det ikke lå indenfor århundredskiftets optimisters horisont at forestille sig. Heriblandt to verdenskrige, samt dannelsen af totalitære stater med hidtil ukendt magtkoncentration og bygget på menneskeforagtede terrorisme, der får beretningerne fra middelalder og oldtid til at blegne".

Over for en sådan chokerende erfaring måtte troen på et demokratisk folk, der selv skaber sin kultur og frihed, svækkes, omend ikke ligefrem helt opløses, skriver han videre. Det var et mistrøstigt billede, præget af en ikke før udtalt angst og usikkerhed, der nu tegnede sig. Hvor fremskridtstænkningen hidtil havde taget sit udgangspunkt i tilliden til mennesket, pegede det 20. århundredes historie på en menneskelig ondskab og et barbari uden sidestykke, et barbari som tilmed voksede frem midt i nogle af den vestlige civilisations "store", kulturskabende samfund som det italienske og det tyske.

Troen på mennesket og folket blev rystet, ligesom troen på arbejdssolidariteten. Men midt i det angstfremkaldende billede var der dog et område, hvor gamle tiders utopier og optimistiske forventninger var blevet indfriet. Dette område var, skrev Krag, teknikkens område, og her var forventningerne ligefrem overtruffet.

Det er troligt nok. Der er i dette århundrede ikke meget, der har fascineret mænd så stærkt, som moderne teknologi, mennesker selv har frembragt, og denne objektiverende selvdyrkelse har endda overlevet alle de ødelæggelser, den samme teknologi har muliggjort, selv om de kun har været mulige, fordi den stod til rådighed.

Krag har heller ikke uret i, at teknikken ser ud til at være uberørt og ubesmattet af de onde menneskelige kræfter, der er blevet udfoldet i så rigt mål i dette århundrede; og han har i hvert fald ret i, at troen på teknikens særlige – ja enestående – frigørende og fremskridtsskabende muligheder blev det grundlæggende i hans generations økonomiske og politiske bestræbelser. Det var en holdning, der ikke blot kom til udtryk indenfor den socialdemokratiske arbejderbevægelse, men som også efterhånden vandt tilslutning fra de fleste mænd i de fleste befolkningsgrupper. Man kan måske ligefrem sige, at netop denne tro var den mest omfattende fællesnævner og fælles norm i samfundet i tiden omkring 1960.

Selv om de store forventninger, der kom til udtryk sidst i 1950'erne, hurtigt blev afløst af mere jordnære overvejelser over de vanskeligheder, de nye reformbestræbelser mødte, gav det ikke anledning til nogen svækkelse af reformbestræbelserne. Der var altså ikke tale om et stemningspræget pro-

* Artiklen blev første gang publiceret i Inge Lise Paulsen (red): *Køn ingen hindring*. Forlaget April 1986. Redaktionen for Kvinder, Køn og Forskning takker Inge Lise Paulsen for tilladelse til at genoptrykke artiklen.

jekt affødt af mere eller mindre overfladisk teknologidyrkelse; det var et alvorligt ment projekt, der i høj grad støttede sig til fornuft; og de følelser, der lå bag, omfattede heller ikke kun den rene fascination, men også angst og frygt.

Det, der idag er det mest slående er, at denne angst og frygt overhovedet ikke blev knyttet til selve det teknologiske potentiale, men udelukkende til mennesket og dets lidenskaber. Til magtbegærets totalitære trusler, til alt det "irrationelle", spontane, tilfældige og uforudsigelige.

Her fandt da også de foregående århundreders mandlige erosdyrkelse en foreløbig afslutning til fordel for dyrkelsen af det prosaiske, det mekaniske og den sekulariserede krops seksualdrift.

Når vi imidlertid i dag ser på de praktiske konsekvenser af vækst- og velfærdspolitikken, er det svært at opretholde tanken om teknologien som et neutralt redskab, der skulle være hævet over moralens område for godt og ondt og fra ethvert præg af subjektiv, menneskelig lidenskab og hensigt.

De sociale, menneskelige og økologiske konsekvenser bekræfter tværtimod, at teknologien selv repræsenterer både en rationalistisk og menneskecentreret forståelse af den omgivende natur, og et lige så rationalistisk og dermed kønsløst billede af os selv som mennesker. Teknik er ikke blot en samling genstande og redskaber, der kan bruges i allehånde formåls tjeneste. Teknik er redskaber, der i deres egen udformning indeholder formålsbestemte og moralske dimensioner, der gør sig gældende, straks den tages i brug.

Når vi således betjener os af moderne teknologi i den samfundsmæssige arbejdsorganisation, udøver vi den natur- og menneskeopfattelse, teknikken indeholder, ganske uanset vores individuelle, subjektive holdninger, erfaringer, vilje og moral.

Vækst- og velfærdspolitikens resultater blev da heller ikke blot en opfyldelse af de mål, man sigtede efter – det være sig i henseende til økonomisk vækst, forbedring af

levefoden og frigørelse fra gamle snærende traditionsbånd. Resultatet blev også en kompliceret underminering af de økologiske eksistensbetingelser (der ikke begrænser sig til de områder, hvor væksten selv fandt sted, men omfatter hele kloden), og ligeså komplicerede ombrydninger i de sociale og menneskelige relationer.

Der er i den henseende især grund til at fremdrage de radikale forandringer i forholdet mellem de to køn, knyttet til ændringen i organisationen af det kvindelige plejearbejde, der omformes og overføres fra privat, familiær plejeorganisation til offentlig, funktionelt defineret institutionspleje.

Vækst- og velfærdspolitikken resulterede i en veritabel social revolution, der imidlertid blev langt mere kompliceret og modsætningsfyldt end tilsigtet og forudset. Det var disse modsætninger, der satte præg på 1970'ernes sociale liv, og som dannede grundlaget for nye holdninger til samfundet og for søgen efter nye livsformer, der som fællesnævner havde modstanden mod det rationelt-saglige mandlighedsideal, der lå bag vækst- og velfærdstænkningen.

Selv om 1970'ernes bestræbelser i dag står i den lavest tænkelige kurs i de fleste mandlige miljøer, er det imidlertid de samme sociale, menneskelige og økologiske problemer, der er udgangspunktet for 1980'ernes bestræbelse på at gennemføre en ny teknologisk revolution. Denne bestræbelse rummer i flere henseender en genoptagelse af 1950'ernes natur- og menneskesyn – hvad der må siges at være paradoksalt i betragtning af vores viden om konsekvenserne – men der er på den anden side også i nogle henseender tale om en fornyelse af dette syn.

1950'erne og 1980'erne er præget af den samme stærke tro på *nye* teknologier og en endnu stærkere overbevisning om, at denne tro har et rent sagligt og objektivt grundlag, og at teknologisk udvikling som sådan på en gang er en uomgængelig nødvendighed og samtidig grundbetingelsen for frihed. Denne tro deles ikke blot af de

mest optimistiske fortalere, men også af de fleste skeptikere, selv om de er på det rene med, at den teknologiske udvikling rummer store, vanskelige og måske uoverskuelige problemer. Forskellen på 1950'ernes og 1980'ernes holdning består for det første i, at den samme tro bliver knyttet til forskellige teknologier (i begge tilfælde er det afgørende, at det er nye, uprøvede teknologier – som derfor ikke kan kritiseres på empirisk og erfaringsmæssigt grundlag), og for det andet i det natur- og menneskesyn, der er indbygget i teknologierne.

Det er dette sidste aspekt, jeg her vil beskæftige mig med, idet jeg går ud fra et perspektiv, der i grove træk kan skildres som tre stadier i mænds teknologiske fascination i dette århundrede. Jeg beskæftiger mig således ikke med kvindelige fascinationsformer, ligesom jeg heller ikke vil påstå, at disse tre fascinationsformer skulle være de eneste. På den anden side er der heller ikke tale om et tilfældigt valg, men om et valg af fascinationsformer, der med rimelighed kan betragtes som tidstypiske i forskellige epoker, og hvorimellem der består en væsentlig udviklingslinje.

Denne linje vil jeg trække fra det, jeg kalder den klassiske fascination, hvor teknologien forstås som udtryk for mandlig potens- og kraftudfoldelse, over den moderne fascination, der realiseres i vækst- og velfærdsbestræbelserne, hvor fascinationen forskydes fra det kønsbærende og kraftorienterede subjekt til det kønsneutrale, selvobjektiverende subjekt, og endelig frem til det, vi vist godt kan kalde den postmoderne fascination, der har sit tyngdepunkt i det selvhenvisende og selvkopierende subjekt.

Jeg går her ud fra et muligvis kontroversielt synspunkt, idet jeg antager, at den teknologiske fascinations betydning ikke er blevet mindre, men snarere vokset i takt med, at den er blevet mindre og mindre åbenlyst udtalt, og mere begrundet med stadige henvisninger til nødvendighed og fornuft.

KLASSISK OG MODERNE FASCINATION

Den teknologiske fascinations identitetgivende betydning for mænd er et forholdsvis nyt fænomen, der især har gjort sig gældende i det 20. århundrede. Vi finder dog også fascination og begejstring over mandlig opfindsomhed længere tilbage i historien. De fleste kender jo i hvert fald H.C. Andersens beretning om sin første besnærende togrejse. Fænomenet findes allerede latent i den romantik, vi ellers tillægger mere religiøs og mystisk orientering, hvor det var Guds skaberværk og ikke menneskets, der blev dyrket. Det er en forskel, også selv om vi erkender, at Gud er en menneskelig opfindelse.

Det er imidlertid først omkring århundredskiftet, vi finder overbevisende tegn på, at den teknologiske fascination er blevet identitetgivende, som det eksempelvis kommer til udtryk hos Johs. V. Jensen. Vi finder her en indlevelse i og besjæling af teknologien, der går langt dybere end hos H.C. Andersen, og som også repræsenterer en overvindelse eller tilsidesættelse af den skepsis overfor teknologisk fascination, som Pontoppidan tillagde den modnede Lykke-Per.

Der er noget paradoksalt ved teknikens fascinationskraft, eftersom teknikken selv er et fornuftsprodukt. Det gælder ikke mindst den teknik, der dyrkes af Johs. V. Jensen og som er blevet dyrket op gennem dette århundrede, nemlig de teknologier, der er udviklet på et naturvidenskabeligt grundlag, der synes at ligge fjernt fra enhver synlig følelse. Vi plejer jo ikke ellers at anerkende, at fornuftens virksomhed er knyttet til stærke og hede følelser.

Johs. V. Jensen tog da også andre billeder i brug og talte om maskinerne og teknikken som udtryk for den mandlige naturs skaberkraft. Han trak således på associationer, der gik bag om fornuften og pegede på driften og potensen som fascinationens genstand.

Til billedet – og dyrkelsen – af teknikken som udtryk for den mandlige potens og

Foto::Peter Nyblom

skaberkraft, hørte hos Johs. V. Jensen også billedet og dyrkelsen af smukke kvinder og mødre. Hvor manden er naturkraft, er der også en kvindelig natur af en anden slags, og hos Johs. V. Jensen var forholdet mellem de to køn lige så lovmæssigt og entydigt som Newtons og den klassiske fysiks naturlove. Mens teknologien repræsenterer den mandlige selvbekræftelse og er et billede af hans egne naturkræfter, kunne kvinden repræsentere den omgivende natur, der var til som forudsætning for mandens kraftudfoldelse.

Det forbliver dog et paradoks, at billedet af den mandlige potens formes omkring mekanisk virkende kræfter, der selv mangler ethvert synligt kønspræg og i det hele taget ethvert præg af subjektivitet, og levende organisk liv.

Det er vel også en af grundene til, at den teknologiske fascination igen mistede sin plads i digtningen efter Johs. V. Jensen, uden at man af den grund kan sige, at den mistede betydning i den mandlige identitet.

Tværtimod kunne man næsten sige, og det blev tydeligt i tiden efter anden verdenskrig. Her genfinder vi ikke blot den teknologiske fascination, men også en mere omfattende dyrkelse af den saglige, upersonlige, rationelle fornuft, der sigter på at frigøre sig fra ethvert personligt, sanseligt og legemligt præg. Nu dyrkes dette ideal ikke blot indenfor den dannede elites kreds, men også bredere og i mere folkelige organisationer som arbejderbevægelsen.

Der etableres her et nyt sagligt-rationelt mandsideal med kernen omkring samme teknologiske fascination, men med den centrale forskel, at der ikke længere er plads til den åbenlyse natur- og potensdyrkelse, vi mødte hos Johs. V. Jensen. Henvisningen til naturen og potensen forsvinder. Tidens digtning henviser heller ikke længere til naturen eller historien, men til det modernistiske billede af menneskets sønderdelte og splittede eksistens.

Her opløses tanken om mennesket som

et – individuelt eller kollektivt – skabende subjekt i billederne af frit svævende disjecta membra, der befinder sig i et betydnings-tomt og sammenhængsløst univers.

Tanken om det historieskabende menneske – det være sig individet, proletariatet eller folket – afløses af et anonymt fælles “vi”, der befinder sig i en skæbneagtig afhængighed ikke af naturen, dårligt nok af historien, men af udviklingen. Og for at understrege paradokset: Ikke så meget af den udvikling, der har fundet sted, som den, der finder sted og er på vej. Altså just konsekvenserne af det “vi” selv gør.

Hvor de traditionelle forståelser af naturens, historiens og fremskridtets orden og sammenhæng opløses, dannes imidlertid et andet, nyt ordensskabende perspektiv med udgangspunkt i det anonyme “vi”. Dette perspektiv udtrykkes i tanken om det planlagte, velordnede samfund, det vil sige et samfund, hvor den skæbnemæssigt nødvendige udvikling kan finde sted på den mest gnidningsfri måde. Det personlige subjekt eksisterer nu kun på det moralske og til dels på det personligt-private område. Individet er ansvarligt for at tage del i udviklingen. Det samfundsformende subjekt dannes omkring den upersonlige, almene offentlige fornuft. Naturkræfterne afløses af den formelle demokratiske statsvilje og videnskaben.

Som mændene her frigøres fra at repræsentere egne naturkræfter, frigøres følgerigtigt også kvinderne fra deres naturbestemmelser, og for begge køns vedkommende iøvrigt fra enhver kønsbestemmelse udenfor det personligt-private livsområde.

Det forhold, at man ikke længere forstår egen virksomhed som kønsbestemt, betyder dog ikke, at den ikke er det. Det betyder snarere, at man er på vej ud af en tidsalders kønsbilleder, men endnu mangler nye, eller også betyder det, at selv kønnets usynliggørelse er en central del af det nye kønsideal.

Både den klassiske og den moderne fascination er rettet mod objektivering, mod

overskridelsen af det subjektive. Men hvor den klassiske fascination, som jeg her har skitseret med Johs. V. Jensen som eksponent, har sit tyngdepunkt i den naturbehersekelse, manden kan udøve gennem objektivering af forholdet til naturen, har den moderne fascination sit tyngdepunkt i den objektiverende forståelse af selve subjektet. Virksomheden ses ikke længere som mandlig potensudfoldelse, men som almen, kønsneutral fornuft. Dermed lægges der afstand til den subjektive, lidenskabelige dimension.

Hvis lysten findes, må den findes i fornuftens og nødvendighedens rige. Hvor Johs. V. Jensen kunne dyrke maskinernes kraft – og også fastholde dissonanserne i sit kønsbillede – samler man sig nu om et objektiveret, kønsløst potensbegreb, der kommer til udtryk i den objektiverede tanke om økonomisk vækst og teknologisk udvikling. Tanker, der nu fik en hidtil uhørt central placering og betydning.

Det er klart nok, at mange og måske især vækst- og velfærdsgenerationen, vil stejle en smule over en sådan skildring af lyst, drift og fascination som drivkraften bag det projekt, de selv forstod og behandlede som fornuft og nødvendighed, ligesom kulturen iøvrigt søger at skelne mellem den sociale og den psykiske historie. Den diskussion vil jeg imidlertid lade ligge her og nøjes med at henvise til tredje del af min bog "I Broderskabets Aand" om Socialdemokratiets idéhistorie. Det skal dog tilføjes, jeg ikke med accentueringen af den psykiske dimension mener at pege på den "egentlige" og ultimative årsag, der forklarer hele udviklingen; og det er nok også rimeligt at pege på, at jeg her har udeladt hele det aspekt af den psykiske historie, der knytter sig til den patriarkalske traditionsarv.

Mellem de to stadier i den mandlige fascination af teknologien, som jeg her har berørt, er der, som Krag sagde, en skræmmende historie, der nødvendigvis måtte anfægte billedet af den vældige, sunde mandlige naturkraft, der virkede i den rene,

uskyldige (kvindelige) natur. Hvor man i begyndelsen af århundredet gjorde sig forestillinger om at skabe en mere fuldkommen natur, fremstod virkningerne af denne bestræbelse mere og mere uimodsigeligt som ren og skær kulturel organisation. Naturen tabte den oprindelighed og velordnede renhed, man havde forestillet sig.

Tilbage stod et ordensbegreb med en mere og mere stum, tvangsmæssig karakter. Et forhold, der til fulde blev udnyttet i den fascistiske propaganda. De gerninger, der blev gjort bag denne propaganda, står som et af de mest skræmmende eksempler på, hvad der kan vokse frem af drømmen om den faste, lovmæssigt ordnede menneskenatur.

Det var da også her, man tog fat på bearbejdningen af krigserfaringen efter anden verdenskrig både i den franske eksistentialisme, der understregede friheden og valgets mulighed, og i den hjemlige, religiøst orienterede Hereticabevægelse, der betone de mistilliden til den menneskelige naturs renhed og pegede på inderliggørelsen og åndeliggørelsen som et rensende middel, der kunne holde de mandlige drifter – som oftest kaldt de menneskelige – i ave.

Den religiøst orienterede reaktion havde sikkert nok fat i nogle af de centrale temaer, men dens egen centrale begrænsning var manglen på et perspektiv for den mandlige driftsorganisation. På det punkt kunne man ikke strække sig videre end til at dyrke den kunstneriske skaben som et livsprincip i en verden, der iøvrigt var ved at nedtone det subjektivt-menneskelige element i den menneskelige virksomhed. Og paradoksalt nok som følge af samme frygt for den menneskelige ondskab.

Der var dog en af Hereticaforfatterne, der nærmede sig en tematisering af denne konflikt som et historisk, konkret mandligt identitetsproblem. Det var Martin A. Hansen, der tog konflikten mellem sin landlige kulturbaggrund og det moderne samfund op som en konflikt, der på en gang drejede sig om det kunstneriske skabelsesproblem

og det personlige identitetsproblem, problemer der ikke gik i et med hinanden, men som begge havde kønsdimensioner. Det vakte noget ubehag også indenfor Hereticakredsen og dens forgreninger, men det vakte samtidig også en bredere folkelig genklang, knyttet til hans stædige, men aldrig vellykkede eftersøgning af det "historiske subjekt", der gik tabt i det moderne.

For Martin A. Hansen var kunsten et udtryk for bearbejdning af menneskelige livserfaringer, og den havde ingen selvstændig, ren æstetisk gyldighed. Kunsten beroede på en instans udenfor kunsten, det skrevne måtte møde et menneskeligt øre for at få gyldighed, og når han skrev som en mand, måtte det afgørende møde ske som et møde med et kvindeligt øre. Han gjorde, som Bjørnvig bebrejdede ham i sin disputats, kunsten afhængig af en personlig instans udenfor ham selv. Bjørnvig lægger iøvrigt ingen vægt på, at denne "personlige instans" for Martin A. Hansen var hans idé om kvinden og altså baseret på en kønsdualistisk forståelse, ikke på en individualistisk.

Bjørnvig har siden selv valgt en idé om naturen som instans, og de har begge taget arbejdsbegrebet op til tolkning i deres forskellige forsøg på at diagnosticere det moderne samfunds misere.

Det er et spor, der er værd at følge af flere grunde. For det første fordi den måde, vi organiserer arbejdet på, fortæller hvad der er vigtigst i forholdet til den omgivende natur, og hvordan vi i praksis omgås naturen, ganske uafhængigt af, hvad vi personligt danner os af subjektive holdninger og meninger om naturen og de oplevelser, vi der kan få. For det andet fordi arbejdet stadig har en meget afgørende betydning i mandlig identitetsdannelse. Og for det tredje fordi den rationalistiske væksttænkning løb ind i store vanskeligheder med organisationen af forholdet til naturen og af det kvindelige plejearbejde. Begge dele ganske uforudset, men med store omkostninger til følge. Og begge dele vidnesbyrd om den manglende

anerkendelse af naturen og det kvindelige subjekt som selvstændige instanser udenfor det selvobjektiverende – men stadig mandlige – verdensbillede.

VÆKST, VELFÆRD, TEKNIK OG FORNUFT

De tanker om samfundets fremtid, der prægede 1950'erne og første del af 1960'erne, rettede sig mod at sikre menneskelige fremskridt og frigørelse gennem en udvikling, hvortil man havde tre løftestænger: Man ville sikre den økonomiske vækst, forbundet med en stadig teknologisk udvikling og rationalisering af samfundsbygningen ved hjælp af offentlig planlægning og udbygning af offentlige institutioner.

Tanken var den, at de offentlige udgifter kunne anvendes til at befordre den økonomiske vækst, at det var investeringer, der ville betale sig selv tilbage, dels i form af konjunkturreguleringer. Dels i form af investeringer i uddannelse af arbejdskraft med hovedvægt på de tekniske uddannelser og med tilbørlige bidrag til kirkebøsse og humanistisk dannelse.

For det enkelte individ lå perspektivet i uddannelsen. Det var herigennem, det fik adgang til fremtidens rigdom, ja, uddannelsen selv var allerede en første mundsmag på denne rigdom.

Med dette perspektiv er det klart, at man først og fremmest sigtede på de unge og de erhvervsaktive, der arbejdede som selvstændige og som lønarbejdere. Disse grupper omfattede dog kun ca. halvdelen af befolkningen, og det peger på den konsekvente underprioritering af de reproduktive livsdimensioner til fordel for produktiv effektivitetsorientering.

Der indgik imidlertid også nye socialpolitiske planer med sigte på forskellige "restgrupper"s velfærd. Her indgik bl.a. fuld folkepension, udbygning af de offentlige plejeinstitutioner for syge og svage, indførelsen af revalideringshensynet, der på den ene side kunne gøre de sociale omkostninger nyttige ved at bringe folk tilbage –

eller ind – på arbejdsmarkedet og på den anden side hjælpe ofrene selv ind i frihedens rige.

Det var altså et perspektiv, der i størst mulig udstrækning blev formet efter samme produktive og effektive hensyn. Hensynet til effektiviteten var et middel, der i sig selv indeholdt målet. Vækstpolitikken havde i alle dens forskellige konkrete forgreninger i sidste ende altid sig selv som instans.

Der blev naturligvis formuleret mere almene værdier. Man talte om at sætte mennesket i centrum, om at åbne for de manges adgang til kunst og kultur, om tryghed og harmonisk familieliv. Men for alle disse værdier, der i sig selv lå udenfor vækstens område, gjaldt, at adgangen gik gennem den vækstorienterede bestræbelse.

Det betød ikke alene, at de værdier, man kunne dyrke i det private var uden gyldighed i arbejdet og samfundet, men også at man så alle værdier som frugt af det rationelle, erhvervsmæssige arbejde, mens man overså værdien af alt det ubetalte arbejde – og især det kvindelige plejearbejde.

Ringegten for det kvindelige plejearbejde er et veldokumenteret træk i vor kultur, selv om denne ringegat går hånd i hånd med lysten til at nyde plejearbejdets frugter, således også i 1950'erne og 1960'erne. Det, der imidlertid er karakteristisk for holdningen der, er at man bryder med en århundredlang tradition for at prioritere den familiære pleje, idet man i så stor grad som muligt nu etablerer offentlige plejehjem og rationaliserer arbejdet i familien. Der kom skred

Illustration fra Kampens gang – LO 1898-1973

i anvendelsen af nye tekniske hjælpemidler, boligindretningen blev mere funktionel og boligen lettere at gøre ren. Fødevarerproduktionen blev industrialiseret for at mindske det hjemlige køkkenarbejde osv.

Disse bestræbelser var konsekvenser af tiltagende kønskonflikter. Kvinderne begyndte i årene efter anden verdenskrig at slå sig i tøjret og rettede protester mod deres livsvilkår i den patriarkalske byfamilies rammer. Hvor det store flertal af udearbejdende kvinder frem til anden verdenskrig havde lønarbejde af økonomisk nød, tog kvinder nu i voksende omfang arbejde udenfor familien for at opnå større frihed og uafhængighed af mændene, mens de samtidig krævede, at mændene tog mere del i det hjemlige plejearbejde.

Mens det sidste var en fuldstændig utænklig tanke for de fleste mænd, var det vanskeligere at modsætte sig det første. Dels stred det jo mod de humanistiske menneskerettighedsbegreber at nægte kvinderne ligeret. Det var dog gået meget godt gennem mange år, blandt andet fordi de humanistiske retsidealer efter alt at dømme var – og er? – mindre rodfæstede end de traditionelle, patriarkalske kønsopfattelser og kønsholdninger. Det sted imidlertid også mod kernen i det nye mandlighedsideal. Selv om mændene måske ikke følte det sagligt-rationelle mandlighedsideal som et kønsmæssigt fremmedgørende ideal, så indbar det dog ikke blot, at den mandlige virksomheds kønsdimensioner blev skjult og frataget det synlige kønspræg, men også, at man tabte en række af de traditionelle

(red. Ib Koch-Olsen), København 1973

muligheder for at begrænse kvinders adgang til verden udenfor familien.

En gammel skranke var brudt, men den måde, den blev brudt på, var mere tvetydig og problematisk end forudset. Det var i alle henseender et halvhjertet brud.

Mens man i smukke ord skildrede kvindernes frigørelse som en proces, der gik i retning af ligestilling mellem kønnene, viste det sig, at det drejede sig om en ny udformning af mandlige dominansformer. Selv om det kvindelige plejearbejde blev betalt, blev det betalt og agtet ringere end det produktive, mandlige arbejde. Og hvor man havde håbet, at kvindernes erhvervsarbejde ville befordre væksten, viste det sig, at kvinderne blev beskæftiget med at varetage forskellige former for plejearbejde, hvor især de offentlige plejeopgaver voksede i et sådant omfang, at det blev en afgørende hindring for vækst. Det gælder formentlig også meget af det plejearbejde, der foregår i private virksomheder, hvor det er mindre synligt.

Man havde ikke alene undervurderet omfanget af det gratis kvindelige plejearbejde i de traditionelle familier, man havde også overset de mangfoldige nye plejebehov, der meldte sig som følge af produktionseffektiviseringer og hastige strukturforrydninger.

Vækstpolitikken havde sin største virkning på behovene. Det var især behovet for nyinvesteringer, der voksede på snart sagt alle områder.

Man kan næppe sige, at vækstpolitikken var en illusion i den forstand, at den var virkningsløs og urealisabel. Problemet var og er at den virker, men at de uforudsete og utilsigtede følgevirkninger både er mere vidtrækkende end de tilsigtede, og især synes at være af overvejende negativ karakter, både i økonomisk, politisk, menneskelig og økologisk henseende. Blandt resultaterne hører således voksende statsgæld, dårlige økonomiske konjunkturer, kronisk arbejdsløshed, øget international afhængighed, voksende sociale skel mellem befolknings-

grupper, især mellem generationerne, underminering af de økologiske eksistensbetingelser i global dimension og kroniske uligevægte i forholdet mellem de to køn.

Her tog først ungdomsoprøret og siden kvindebevægelsen og en række græsrodsbevægelser deres nye udgangspunkter sidst i 1960'erne og 1970'erne. Vækstfilosofien led et tilbageslag, hensynet til produktions-effektivitet mødte voksende modstand, og der viste sig begyndende tilløb til forandringer og eksperimenter med principperne for arbejdsorganisation, alt sammen ledsaget af en manifest, mandlig identitetskrise.

Det rationelle, saglige mandsideal var kommet til kort. Teknikken, fornuften og planen evnede ikke at indfri de store løfter på menneskehedens vegne, heller ikke engang at sikre den vækstorienterede driftsudfoldelse. Troen på de eksisterende teknologier blev brudt ned sammen med troen på de traditionsbærende ideologier.

Men hvis man af disse grunde – eller under indtryk af 1970'ernes tilløb til nye tematiseringer af mandlig identitet – mente, at denne krise undergravede teknologiens fascinationskraft og denne fascinations centrale betydning i mandlig identitet, er man her i 1980'erne blevet grundigt belært. Alle de her og mange andre steder nævnte disfunktioner viser sig tværtimod at være "gufundenes Fressen", der giver den teknologiske fascination ny næring.

Det er da også karakteristisk, at troen på teknologi er langt stærkere, når det drejer sig om udsigten til nye teknologier, end brugen af kendte. Det er nok også blandt teknikere, man finder den mindste veneration overfor eksisterende teknik. Det er i hvert fald let at se, at teknologiens stærkeste tilhængere er de største maskinstormere, historien overhovedet kender til. De kasserer rask væk eksisterende teknologi, for at afløse den med ny, der ser ud til at indfri flere teknologiske visioner.

Det er symptomer, der antyder, at teknologien har en dybere psykisk betydning, der ikke er knyttet til det konkrete redskabs-

mæssige aspekt, men snarere til det, man kan kalde det teknologiske "overskridelses" aspekt i vor psyke og bevidsthed. Det er da også på dette område, man finder frihedsbegrebet understreget mest ultimativt og betingelsesløst. Det er fuldstændig legitimt at kritisere konkrete teknikker, der har været anvendt, med henvisning til erfaringen. Det er derimod en vældig krænkelser af vore frihedsidealer, at vende sig mod nye teknologier, selv om *det eneste* vi ved om dem, er, at de kan få endnu mere graverende følger og virkninger, end dem, vi allerede plages af.

DEN POSTMODERNE FASCINATIONSFIGUR

Den fascination, der ligger bag 1980'ernes bestræbelser på at iscenesætte en ny teknologisk revolution, er imidlertid ikke blot en gentagelse af den moderne fascination. For det første betoner man i dag modsætningen mellem væksttanken og den teknologiske fascination på den ene side overfor den offentlige, planlæggende fornuft og institutionspolitikken på den anden. Men der er også en mere dybtliggende forskel i selve den grundlæggende teknologiske fascinationsfigur.

Hvor den moderne fascinationsfigur er formet i forholdet mellem et selvobjektiverende subjekt og et der overfor stående, definerbart objekt, opløses objektbegrebet i den postmoderne fascinationsfigur.

Det selvobjektiverende subjekt er så at sige alene i verden – eller som det undertiden udtrykkes: fanget i sit sprog, der angiveligt ikke blot bestemmer al betydning hen over hovedet på individet, men tilmed bestemmer denne betydning efter sin egen logik uden nogen tydelig forbindelse med den omgivende verden.

Man finder de klareste formuleringer af denne selvhenvisningsfigur indenfor videnskaberne og især omkring de videnskaber, der er grundlaget for de nye informations-teknologier. Der er således ikke blot tale

om en spekulativ erkendelsesteoretisk figur, men også en figur, der finder praktisk anvendelse. Man kan her tale om en udmøntning af den teoretiske selvhenvisning i en praktisk selvkopieringsbestræbelser.

Som et af de mere grelle eksempler kan man nævne de biologiske forskningsbestræbelser, der sigter på at frembringe en ideal menneskehed, idet man søger efter metoder til genetisk kopiering af egne fortræffelige egenskaber. Det er et grelt eksempel, kunne man sige, men det blotlægger på den anden side en ren, uforfalsket videnskabelig utopi, der også er indeholdt i alle de mange andre biologiske forskningsprojekter, der til sammen udgør den biologiske videnskabs bidrag til de nye teknologier. Det er bestræbelser, der sigter på at manipulere med det liv, man betegner som "arvemassen" ud fra en informations-teoretisk forståelse af livsprocesserne.

Selv om vi vel almindeligvis gerne skelner mellem dyrene og planterne overfor os selv, er der i denne sammenhæng grund til at gøre det klart, at denne skelnen ikke har nogen mening indenfor denne videnskabelige horisont. De grelle eksempler er kun i ydre moralsk forstand forskellige fra de allerede mere udbredte eksempler på genetisk kopiering af organismer med høje ydelsesrater eller specifikke – formålstjenlige – egenskaber.

Det, der er fælles for alle disse bestræbelser, er at de bygger på den systematiske opløsning af enhver forestilling om naturgrundlagets sammenhæng såvel som af den moderne forestilling om et ydre, objektivt eksisterende naturgrundlag, som man havde ret til at beherske, men som dog havde en passiv stofflig egeneksistens, man skulle brydes med.

Det nye moment er altså opløsningen af begrebet om objektet som betydningsgivende element overhovedet. Men det nye træk selv beror på en radikaliserings af en gammel tradition. Man kunne sige, at det er en konsekvent, rationel videreudvikling af den gamle romantiske tanke om ånden

som naturens enhedsskabende princip, hvor man betragter den fysisk-legemlige eksistens som en skranke for mennesket. I den rationelle udformning af denne forståelse begynder man med at betragte naturen som ydre genstand for en menneskelig fornuft, der er hævet over naturen. Forestillingen om natursammenhæng afløses af forestillingen om naturen som en samling genstande.

Det er en skjult projektion, hvori man underlægger naturen egne fornuftsidealiser, og det er denne projektion, der er udgangspunktet for en ny overskridelsesproces, hvor man ikke længere kan se nogenhelst natur udenfor det fornuftige subjekt. Man taler om "naturen" som en menneskelig konstruktion. Og det er jo rigtigt nok, at alt det vi siger om naturen, er noget vi selv siger, men da vi jo også selv er levende organismer i naturen, kunne man godt mene, at det just understreger behovet for en mere varsom omgang med det, der siges, og især det, der gøres i det arbejdsmæssige stofskifte.

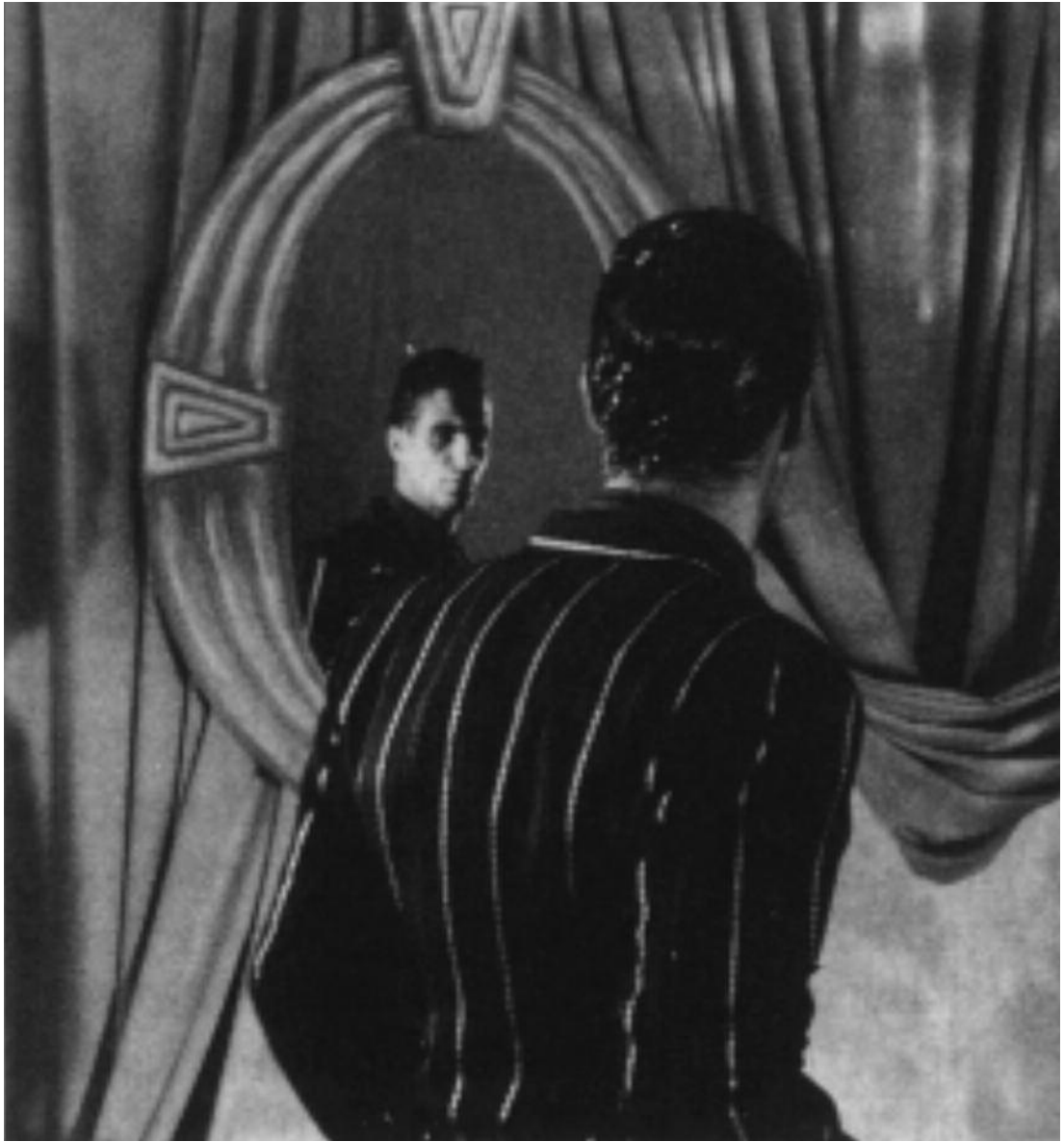
Den postmoderne fascination har sit tyngdepunkt omkring den objektiverede selvhenvielse og selvkopiering, hvor man udsunder alle hensyn til de levende organismers legemlige konstitution og de subjektive, sjælelige dimensioner i det menneskelige. Hertil hører imidlertid et komplementært psykisk fænomen, nemlig det, der i de senere år er blevet beskrevet som en ny narcissisme, eller på mere jævnt dansk, selvoptaget navlebeskuelse. Et fænomen, der er blevet genstand for kraftig kritik. Om selve fænomenet, kan man vel sige, at det handler om efterladte følelser, hos mennesker, der har mistet orienteringsmuligheder i forholdet til omverdenen, og som længselsfuldt kredser om det sted, hvor den fysisk-legemlige moderbinding i sin tid blev skåret over.

Den narcissistiske selvoptagethed findes ikke kun som indadrettethed, men også som en aktiv udadrettethed, der som subjektivt fænomen netop hævder retten til at

se bort fra omverdenens legitimitet. Begge dele altså fænomener der helt på linje med den postmoderne fascination er kendetegnet ved forkastelsen af alle instanser udenfor subjektet selv. Den postmoderne fascination har således meget forskellige konkrete udtryksformer, men det er rimeligt at antage, at de mest vidtrækkende virkninger kommer til udtryk på de steder, hvor denne fascination udmøntes i den samfundsmæssige arbejdsorganisation. Både fordi arbejdet nu en gang er kulturens grundbetingelse, og fordi arbejdet er hovedområdet for den mandlige selvudfoldelse, og altså et sted hvor lyst og nødvendighed integreres.

Før det 20. århundrede blev denne integration udtrykt og tolket i en dualistisk og metafysisk verdensforståelse, hvor modsætningerne gik op i en højere enhed, der lå udenfor menneskets jordiske rækkevidde, men som man i nogle perioder i hvert fald stræbte efter at nærme sig allerede i det jordiske, endelige liv. Begrebet om Gud og den guddommelige verdensorden var en menneskelig opfindelse, men dog en opfindelse, der også henviste den menneskelige erkendelse til fundamentale begrænsninger. Der var en instans udenfor det menneskelige subjekt. Overfor manden stod kvinden og den omgivende natur som mirakuløse fænomener, der således også udelukkede tanken om ligevægt og verdensorden som resultat af rent menneskelige fornuftsbestræbelser.

Den historiske erfaring viser imidlertid, at denne idealkonstruktion ikke kunne holde stand overfor den naturvidenskabelige tænkning og den senere teknologiske fascination. Naturvidenskaben delte ganske enkelt verdensbilledet op mellem et område for Gud og et område for menneskelig frihed, en deling der blandt andet blev udnyttet til at sondre mellem den mandlige arbejdsverden som et fornuftens og frihedens område og familien (den kvindelige arbejdsverden) som et lystens område, der hørte under moralsk og guddommelig forvaltning.

*Fra Male Order –Unwrapping Masculinity
(red. Rowena Chapman og Jonathan Rutherford) London 1988*

Vi omtaler almindeligvis disse spaltninger som spaltninger mellem fornuft og følelse, men det bliver i det historiske perspektiv mere og mere svært at overse de stærke følelser, der ligger bag udviklingen af den sekulariserede fornuft. Bag sondringen mellem fornuften og følelsen, videnskaben og moralen, teknikken og brugen af teknikken ligger en sammenhæng, en lyst der har præg af tvangsmæssighed. På den ene side en lidenskabelig fornuftsdyrkelse, der gradvis opløser sine egne genstande og på den anden side en moralsk selvbeholdning, der sigter på at dæmme op for den sanselige udfoldelse.

MANDIGE LIDENSKABER

De mandlige lidenskaber har som alt andet i denne verden deres historie. Selv om lidenskaben måske skal forstås som naturgivet er dens retning, former og mål underlagt historiske forandringer. De sidste 100 års teknologiske fascinationsformer viser tilmed, at lidenskabens retning lader sig forandre af os selv, omend ikke gennem rene fornuftsbeslutninger og moralske betragtninger. Denne historie viser også, at det er lidenskabens retninger, der giver historien sit præg, og at fornuften og moralen snarest er lidenskabens mærkelige tjenere.

Det 20. århundrede har været enestående i kraft af den teknologiske fascinationsstyrke. Man kan kun håbe, at denne karakteristik bliver ved at være gyldig, og at det 20. århundrede aldrig bliver overgået i denne henseende. Dette håb kan næppe indfris, hvis det udtrykkes gennem moralske restriktioner. Den vestlige historie handler jo netop om den stadige overskridelse af moralske forskrifter og indskrænkninger af moralens gyldighedsområde, men dertil kommer, at de moralske traditioner også indeholder træk, der selv understøtter den objektiverede frihedstræben og lystudfoldelse.

Det spørgsmål, der derfor trænger sig på, er snarere et spørgsmål om den mandlige

drift og lidenskab kan frigøres fra den vestlige herredømmeambition, om lysten kan realiseres i forholdet til sin "genstand" uden at overmande denne genstand og undergrave dens integritet.

Mens det i forholdet mellem de to køn er et spørgsmål om at anerkende eksistensen af et kvindeligt subjekt, der er forskelligt fra det mandlige kvindebillede, er det i forholdet til den omgivende natur og arbejdet et spørgsmål om adgangsveje til forståelse af det, der i dag kaldes "naturens betingelser".

Mens vi i det mindste rent tankemæssigt kan forestille os et kvindeligt subjekt, der ikke går i et med vore, mandlige kvindebilleder (bl.a. fordi kvinder giver dette subjekt stemme) er forholdet til den omgivende natur vanskeligere at forstå. Man kan ikke uden videre genoprette et begreb om naturen som en selvstændig instans udenfor os selv. Vi kan ganske vist tale om naturen som en sådan instans, men det er os selv, der taler og giver naturen stemme, og vi er samtidig i stand til med vores fornuft at opløse og sønderdele ethvert begreb om naturen som en sådan instans. Spørgsmålet er kun om vi har lyst til at gøre det, om vi bruger vor fornuft til at støtte denne lyst eller til at undre os over den og søge andre veje. Det er et frit valg.

Jeg har her undret mig over denne lyst og overvejet hvoraf den kommer. Noget tyder på, at den er udtryk for en særlig mandlig selvforelskelse. Nogle har i den forbindelse talt om den moderlige forkælelse af de små drenge som en vigtig årsag. Man taler i forlængelse heraf om en mandlig selvobjektivering, der er resultatet af den manglende faderlige indflydelse på drengene.

Det er da også rigtigt, at fædrene i voksende omfang har levet og arbejdet udenfor den typiske byfamilie i de sidste par hundrede år, men ikke at de af den grund har mistet deres identitetsgivende betydning for drengene. For det første har fædrene været familiens overhoved og den bydende

hovedperson, for det andet har de været tilstede som nydende personer, for det tredje har de netop i deres fravær repræsenteret den anden mandlige frihedsmulighed, og for det fjerde har fædrene i den mandlige arbejdsverden netop søgt denne frihed i selvobjektivering og den rationelle, nytteorienterede effektivitets billede.

Det er lidenskaberne, der har været drivkraft og de mandlige lidenskaber der har domineret som samfundsformens kraft, og som derigennem også har sat kønsobjektivering i værk. På den måde er kønnet blevet sin egen hindring, men på samme måde bliver det også muligt at se de specifikke kønshistoriske træk og søge andre muligheder for lystudfoldelse. Et frit valg, ikke mellem det gode og onde, men mellem forskellige holdninger til liv, lyst, had, kærlighed og arbejde, mellem accepten af instanser udenfor fornuften og overfor lidenskab på den ene side og benægtelsen af disse instanser på den anden. Mellem et verdensbillede baseret på rationel, videnskabelig naturbeskrivelse og et verdensbillede, hvor vi ser os selv, vore lidenskaber og fornuft som kræfter i en mere omfattende natur.

Vore historiske erfaringer fortæller, at vi i vores selvforståelse er nødt til at søge en integreret psykosomatisk ligevægt, at al menneskelig frihed ligger i vores eksistens som fysisk-legemlige organismer, og at vi er udeleligt forbundet med såvel den omgivende levende som døde natur. Disse erfaringer fortæller også, at den vestlige ratio-

nalitet ikke er et middel til at garantere hverken vores egen eller naturens integritet, men et middel til at nedbryde integritet. På det punkt er vestlig fornuft et stykke af samme alen som østlig metafysik. Hvor ånd tager magt over legeme begynder slaveriet. Spørgsmålet er om vi har lyst til at gøre os fri?

SUMMARY

Throughout this century, new technology has been a constant object of male fascination. The article outlines three phases of the development of new technology and male fascination in the twentieth century: firstly, the so-called classic fascination which regarded technology as an expression of male potency and power, secondly, the so-called modern fascination expressed in aspirations for growth, technology and welfare generated by a gender-neutral subject as basic figure, and, thirdly, the post-modern fascination based on the self-copying subject aiming at the genetic copying of its own preferred qualities and characteristics. It is argued that the significance of technological fascination has grown throughout this century in spite of the stronger reference to necessity and reason.

Niels Ole Finnemann
Centerleder
Center for Kulturforskning
Århus Universitet